

Încadrată în dealurile vestice, zona Făgetului, situată în sud-vestul țării și nord-estul județului Timiș, se prezintă ca un bazin depresionar ce se închide spre munții Poiana Ruscă și munții Zarandului, deschizându-se ca un evantai spre cimpia Lugoșului, un veritabil amfiteatru natural clădit în trepte, care conservă aspecte esențiale și specifice ale culturii materiale și spirituale ale poporului român în vechi vetre de așezări stabile, în care viața locuitorilor s-a desfășurat neîntrerupt încă din paleolitic, așa cum o dovedesc săpăturile arheologice de la Dumbrăvița-Românești (comuna Tomești) sau Coșava (comuna Curtea)¹.

Cu toată sărăcia izvoarelor documentare pentru perioada feudalismului timpuriu și în pofida atestărilor relativ târzii ale satelor din zona Făget, există încredințarea că această parte a Banatului a aparținut voievodatelor lui Glad și Ahtum², părere întărită și de existența în perimetrul localității Gladna Română a ruinelor unei cetăți care ar fi fost întemeiată de voievodul Glad, ruine ale căror urme se află în partea hotărului numită „Cetate“³.

Pînă la înstăpînirea dominației maghiare în Banat, se presupune că pe teritoriul aflat în discuție a existat tradiția unei autonomii rurale manifestată prin puternice obști libere țărănești. Fiind o regiune deluroasă, mai izolată, zona de la poalele munților Poiana Ruscă a suferit mai puține modificări structurale ca urmare a dominației maghiare și turcești, continuînd să-și organizeze viața după vechile datini, așa încît s-au putut menține, cu toate tulburările vremii, portul, obiceiurile, graiul, meșteșugurile și ocupațiile tradiționale ale românilor de pe aceste meleaguri⁴.

Continuitatea elementului românesc pe teritoriul piemontului nord-vestic al munților Poiana Ruscă de-a lungul bimilenarei istorii este probată și de multitudinea toponimelor. Atît în microtoponimie cît și în macrotoponimie aflăm o mulțime de nume românești de așezări, așa cum se

¹ F. Mogoșanu, *Paleoliticul în Banat*, Buc., 1978 ; I. Stratan, *Contribuții la cunoașterea paleoliticului în Banat* în *TIBISCUM*, I, 1971 ; F. Mogoșanu, I. Stratan, *Noi descoperiri paleolitice în Banat*, în *SCIV*, XVIII, 2, 1966 ; L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, Timișoara, Ed. Facla, 1979.

² P. Ursulescu, *Permanențe ale vieții românești din zona Făgetului în secolele al IX-lea—al XVII-lea*, ms.

³ I. Lotreanu, *Monografia Banatului*, vol. I. Timișoara, 1935, p. 198.

⁴ P. Ursulescu, *op. cit.*

desprind din diploma din 24 mai 1597⁵ în care sînt enumerate satele dăruite lui Stefan Török din Eming, Comitele Hunedoarei, de către Sigismund Bathory : Belosest (Baloșești), Braniest (Brănești), Farasest (Fărășești), Kosaua (Coșava), Kriuina (Crivina), Kurthe (Curtea), Nemesest (Nemeșești), Petrocza (Pietroasa), Sentest (Sintești), Tihomerest (Tihomirești), Thomest (Tomești). Importanța deosebită a documentului pomenit, bogat în denumiri românești, constă în aceea că „el surprinde o mare concentrație de nume românești, majoritatea de proveniență antroponimică, indicu evident al unei populații românești“⁶.

În străvechea vatră românească de locuire cuprinsă între dealurile Lipovei, munții Poiana Ruscă și cîmpia Lugoșului, unde colonizările tîrzii din secolul al XIX-lea cu populație germană la Bethausen⁷ și maghiară la Dumbrava⁸ nu au modificat specificul etnocultural al zonei, ci dimpotrivă au contribuit mai mult la conturarea unor caracteristici, s-au practicat o serie de ocupații tradiționale și meșteșuguri populare păstrate pînă în zilele noastre.

Unul dintre vechile meșteșuguri cu largă răspindire în întreaga țară, practicat și în Banat în numeroase sate specializate, sau sporadic în unele localități — olăritul — a fost cunoscut și în zona ce gravita în jurul focarului politico-economic și cultural care a fost Făgetul, în strînsă legătură cu renumitele centre de olari de pe valea Mureșului (Lipova și Birchis) cu centrele din ținutul Hunedoarei, căci contactele economice și culturale cu zonele învecinate au fost permanente.

Element de perenitate și unitate, definitoriu pentru cultura și civilizația românească, avînd o bogată terminologie latină și autohtonă care îi demonstrează alături de alți factori vechimea⁹, această îndeletnicire a cunoscut în zona Făget o extindere în cinci localități, dintre care, una apreciată ca un centru de olari cu îndelungată tradiție, viabil și astăzi. Cele cinci localități în care s-au modelat vase de lut, atît de necesare uzului gospodăresc, înfrumusețării interiorului, practicilor rituale etc., prezentate în ordinea importanței lor sînt următoarele : Jupînești, Făget, (centre deja cunoscute), Baloșești, Temerești, Răchita, localități în care existența olarilor a fost depistată abia în urma cercetărilor efectuate în anul 1982.

Cauzele care au determinat apariția meșteșugului olăritului în aceste localități concentrate în jurul Făgetului¹⁰, au fost cele cunoscute prețutîndeni.

1. Existența în localitate sau în vecinătate a materiei prime care să permită modelarea. Astfel în Răchita lutul pentru oale se extrăgea de pe cîmpul din apropierea actualei gări, unde se găsea și atelierul olarului. Ola-

⁵ Pesty Fr., *Krasso*, IV, p. 195—196, apud V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, Ed. Facla, 1982, p. 33.

⁶ V. Ioniță, *op. cit.*, p. 34.

⁷ M. Griffel, *Enseidlungsgeschichte der Gemeinde Bethausen*, Lugosch, 1927 ; I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 67.

⁸ I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 171 ; inf. Csenagy Francisc, 84 ani, Dumbrava, nr. 213.

⁹ Gh. Iordache, *Mărturiile etno-lingvistice despre vechimea meseriilor populare romnești*, Craiova, Ed. Scrisul Romnesc, 1980, p. 44—69.

¹⁰ Satul Răchita se află la o distanță de 6 km de Făget, cu acces în dreptul comunei Dumbrava de care aparține administrativ, din șoseaua Făget—Lugoș ; Satul Temerești se află la 4 km de Făget din șoseaua Făget—Marginea ; satele Jupînești și Baloșești sînt vecine peste deal și se află la aproximativ 12 km de Făget pe traseul Făget—Brănești—Jupînești ; administrativ Baloșești aparține de Tomești.

rii din Temerești își procurau pământul dintr-un loc apropiat, între Marginea și Zorani. La Jupînești materia primă se extrăgea din mai multe locuri din vatra satului : „Dîmbul Zicătorii“, „Dîmbul cu moacre“, „Dealul Bisericii“. Olarii mai bătrîni transportau pământ de calitate superioară de la Mîtnic sau Zolt ; au renunțat însă cu timpul căci „vîna de lut“ se afla la adîncime mare (cca. 10 m) și se scotea anevoie. Meșterii din Baloșești extrăgeau pământ din același „Deal al Bisericii“, comun cu Jupîneștiul, sau dintr-un loc din hotarul satului numit „Pîrîul lui Milian“, rareori transportau și de la Zolt. Meșterii olari din Făget își procurau lutul de la Jupînești sau Baloșești.

2. Condiții nefavorabile pentru practicarea unei agriculturi pe scară largă. Toate localitățile amintite, fiind sate de vale, înconjurate de dealuri, dispuneau de puțin teren arabil, de aceea ocupația principală a locuitorilor era creșterea animalelor, agricultura, avînd o pondere mai mică. Olarii își sporeau cantitățile de produse agricole în schimbul vaselor. O situație oarecum privilegiată aveau Răchita și Făget unde exista mai mult teren arabil, dată fiind și mărimea localităților.

3. Existența unei piețe de desfacere. Faptul că din 1787 se acordă Făgetului dreptul de a ține 8 târguri anuale ¹¹, iar din 1918 se organiza vinearea piață săptămînală ¹², a avut drept urmare dezvoltarea comerțului și înflorirea meșteșugurilor, în special cojocăritul și olăritul. Fiind un centru administrativ și economic, Făgetul devine și un puternic centru comercial, favorizat și de o poziție geografică avantajoasă, la întretăierea drumurilor ce făceau legătura cu Valea Mureșului, Zona Lugoșului și inima Transilvaniei. La renumitele târguri de la Făget olarii își puteau vinde produsele cu profituri apreciabile față de minima investiție pe care o făceau. Între târguri plecau cu căruțele „pe sate“ îndeosebi în zonele de cîmpie, unde își desfăceau produsele „pe bucate“ : grîu, porumb, fasole, cartofi, țuică, brînză, lînă etc. Trocul practicat „pe sate“ le permitea procurarea produselor ce le lipseau, în timp ce vînzarea la târguri le aducea venituri în bani.

4. Legăturile cu centre de olari vecine au determinat fie apariția meșteșugului în unele localități, fie perfecționarea meșterilor în tehnică, ornamentică, fie diversitatea formelor. Așa se face că olarii din Baloșești au învățat meșteșugul de la cei din Jupînești, cei din Temeșești au deprins stilul de ornamentare al celor din Făget sau au preluat unele și sistemul de ardere de la olarii din Lipova. Relațiile cu centrele Birchiș sau Lipova, profilate pe vase smălțuite, departe de a constitui un handicap, era un stimulent. Deși legi nescrise îi determinau pe olari să parcurgă anumite trasee în desfacerea produselor spre a nu se suprapune, cînd se întîlneau la târguri sau chiar „pe sate“ cumpărau reciproc vase, făceau schimburi de păreri, ceea ce era un cîștig pentru meșteșug.

În centrele de olari din zona Făget s-a produs ceramică nesmălțuită. Tehnica smălțuirii, tîrzie, adusă de olarii stabiliți aici sau introdusă după modelul altor centre, nu s-a generalizat în toate localitățile și nici nu a fost îmbrățișată de toți olarii.

Deoarece informațiile pe care le deținem asupra meșteșugului olăritului în zonă nu acoperă decît ultimul secol, încercarea noastră de a reconstitui centrele stinse, necercetate pînă acum, se va face la nivelul datelor actuale, avînd convingerea că noi cercetări vor putea aduce completări.

* * *

¹¹ I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 175.

¹² I. Cipu, *Din trecutul Făgetului*, în *Caiet literar-artistic*, 1979, p. 50.

Satul JUPÎNEȘTI, menționat în documente abia la începutul secolului al XVI-lea ¹³, situat pe valea Vădanei la 12,5 km de centrul de comună Făget, este singurul centru de olari activ din zona etnografică Făget și județul Timiș ¹⁴. Deși în prezent lucrează constant doar 4 olari : Măstăcănean Ștefan, Velcu Trandafir, Frățuțescu Florea și Marconi Liviu și ocazional Oprîșoni Petru și Lădari Simion, Jupîneștiul a fost renumit între centrele de olari din Banat prin vasele nesmălțuite pe care le producea ; abia în ultimele decenii olarii Măstăcănean și Velcu au început să execute și ceramică smălțuită într-o gamă mai bogată de forme.

Procedînd la o statistică a olarilor din Jupînești activi în secolul al XX-lea ¹⁵, ne atrage atenția frecvența cu care se repetă unele nume, ceea ce denotă că meșteșugul s-a transmis în familie, de la o generație la alta : Frățuțescu Florea, tată — Frățuțescu Iosif, fiu — Frățuțescu Florea — nepot ; Marconi Alexandru, tată — Marconi Ștefan, fiu — Marconi Liviu, nepot ; Popovici Ștefan, tată — Măstăcănean Ștefan, fiu ; Oprîșoni Iulius, tată — Oprîșoni Petru, fiu ; Velcu Ștefan, tată — Velcu Trandafir, fiu ; Pîrvoni Partenie, tată — Lăpugean Ion — etc.

În ultimii ani olarii din Jupînești, conștienți de semnificația meșteșugului lor, devin tot mai activi prin prezența la festivaluri și concursuri naționale și prin organizarea unui târg anual de ceramică ce ia proporția unei adevărate sărbători locale a întregii colectivități rurale, cu participarea tuturor olarilor din zonă și din alte centre. În 8 august 1982, târgul olarilor de la Jupînești s-a aflat la cea de a III-a ediție a sa. Este aceasta o formă prin care secția de propagandă a Consiliului popular Făget, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Timiș înțelege să stimuleze și să sprijine activitatea creatoare.

În cadrul ceramicii bănățene, ceramica de Jupînești prezintă trăsături specifice și certe calități : finețea pastei de nuanță roșietică bogată în oxizi de fier, distincția decorului geometric înscris numai cu roșu, eleganța formelor. În ceea ce privește cromatica vaselor smălțuite, deși de dată recentă, olarii din Jupînești au ajuns la un rafinament nebănuț : nuanțe calde de galben, brun și verde sau gri-bej, topite într-un decor neregulat realizat prin stropire și scurgere, așa cum au fost prezentate la ultimul târg dovedesc măiestria și simțul artistic al creatorilor.

Formele lucrate de olarii din Jupînești sînt : 1) „blide“ și „tânieră“ cu corpul tronconic sau ușor rotunjit și buza dreaptă ; 2) oale de diferite dimensiuni (de la 0,5 l—50 l) cu profilul ovoidal, buza („uzna“) ușor răsfrîntă și o toartă aplatizată (cele sub 5 l) sau 2 toarte ; producția contemporană a

¹³ I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 233.

¹⁴ Violeta Blaj, *Creatori populari contemporani din Banat. Olarii*, în *Analele Banatului, Etnografie*, vol. I, Timișoara, 1981, p. 145.

¹⁵ În următoarea LISTĂ A OLARILOR întocmită după informațiile locuitorilor satului Jupînești sînt consemnate doar numele celor mai importanți olari, reținute de memoria colectivă : I. *Oлари activi la începutul secolului XX* : Ardelean Ion ; Ardelean Simion ; Dănilă Ion ; Dănilă Vasile ; Frățuțescu Florea ; Frățuțescu Iosif ; Lădari Ion ; Lădari Simion ; Lădari Solomon ; Marconi Alexandru ; Marconi Ștefan ; Marconi Iosif ; Oprîșoni Iulius ; Pîrvoni Partenie ; Popovici Ștefan ; Roman Nicolae Velcu Ștefan ; II. *Oлари activi la mijlocul secolului* : Ardelean Iosif ; Ardelean Ion ; Barbos Eugen ; Barbos Gligor ; Frățuțescu Florea ; Iacoboni Ștefan ; Iacoboni Ștefanuț ; Lădari Simion ; Lădari Solomon ; Lădaru Valeriu ; Lăpugean Ion ; Marconi Liviu ; Măstăcănean Ștefan ; Marinconi Ștefan ; Oprîșoni Petru ; Pîrvoni Gheorghe ; Velcu Trandafir ; III. *Oлари activi în anul 1982* : Măstăcănean Ștefan ; Velcu Trandafir ; Frățuțescu Florea ; Marconi Liviu ; Activează ocazional : Oprîșoni Petru ; Lădari Simion.

eliminat formele mici și foarte mari ; 3) oale cu pereții verticali și toarte orizontale după modelul vaselor emailate din comerț ; 4) cratițe ; 5) vase pentru friptură de formă alungită („picători“) ; 6) strecurătoare tronconice („ciurase“) ; 7) ulcioare cu gura rotundă, pintecele bombat, baza lată și o toartă tubulară cu „țită“ mult arcuită („cîrcege“) ; 8) căni pentru apă (legate de cultul morților ; se dau de pomană) de forma ulcioarelor însă cu gura bilobată, fără sită, toarta aplatizată ușor supraînălțată asemenea vaselor de Lugoj ; 9) ghivece de flori de formă tronconică ; 10) pușculițe („paxe“) ; 11) căni mici de mai multe tipuri : a. cu pintecele sferic și buza răsfrîntă, b. cu corpul tronconic cu buza dreaptă sau cu „cioc“, c. cu toarta prinsă în arc peste buză.

Unealta folosită pentru ornamentare în stil geometric este doar pensula. Cu degetele se realizează decorul stropit.

După modul de realizare ornamentele vaselor de Jupînești sînt de două tipuri : pictate și în relief. Decorul pictat este și el de două feluri după cum vasul este smălțuit sau nesmălțuit : A) decor geometric (valul, linia dreaptă, linia frîntă, rar linia discontinuă), totdeauna roșu pentru vasele nesmălțuite și B) decor neregulat realizat prin stropire cu pensula sau cu degetele muiate în vopsea, aplicat pe vasele smălțuite. Smălțul se aplică peste stratul de angobă astfel încît fondul devine gălbui peste care se stropesc nuanțe de brun și verde care prin îmbinare realizează efecte remarcabile.

Decorul în relief reprezentat de briul alveolat cu degetul se aplica doar pe vasele mari : pe piept în unul sau două șiruri paralele și pe toarte, ori oblic la baza toartelor spre a le fixa mai bine. Cum vase de mare capacitate nu se mai produc, decorul în relief a fost abandonat.

Sistemul de ardere la Jupînești este cel obișnuit în Banat. Cuptorul de tip tronconic, construit din cărămidă sau pămînt bătut, are vatră amenajată din cărămizi cu canal median și circular, două guri de foc și o „ușă“ prin care olarul se apleacă pentru a clădi vasele.

Olarii din Jupînești asigurau cu produse țîrgurile de la Făget, Balinț, Curtea, Lugoj și satele de pe Valea Mureșului între Lipova și Săvirșin iar în ținutul Hunedoarei pe linia Dobra, Brad, Băița.

În prezent vînd la țîrgul săptămînal de la Făget, lucrează pentru comenzi sau participă la țîrgurile organizate în țară, iar unul dintre olari, Anghel Siminic, mutat la Timișoara, vinde pe piața de la Timișoara.

* * *

Localitatea FĂGET, pomenită în documente la 1548 cu castel și cetate fiind proprietatea lui Iakob Bekes¹⁶ este însă mult mai veche de vreme ce înainte de 1288 aparținea domeniului Icuș, care îngloba întreaga zonă a Făgetului, mai exact Icușul de Jos întins undeva în apropierea Begăi sau Timișul Mic cum se numea înainte de 1764 și Icușul de Sus menționat în apropiere de Nădrag în zonele de deal și de pădure¹⁷.

Despre trecutul istoric al localității știm că în perioada feudalismului, odată cu pătrunderea stăpînirii maghiare, împreună cu întreg domeniul Icușului a intrat, ca danie regală, în posesiuni succesive, ajungînd pe la mijlocul secolului al XV-lea în posesia fraților Ioan și Iancu de Hunedoara, moment în care intră în domeniul Hunedoarei ca punct strategic foarte important. Trece pe rînd în stăpînirea urmașilor acestei familii, prilej cu care

¹⁶ I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 174.

¹⁷ P. Ursulescu, *op. cit.*,

se înmulțesc informațiile despre situația demografică a satelor zonei și despre importanța lor economică. Rezultă din registrele de socoteli, actele de donație, conscrieri, prosperitatea economică a zonei, importanța Făgetului ca centru politico-administrativ și economic, amintit la 1607 ca district, pentru ca la 1658 să-l aflăm pașalic turcesc¹⁸. Conscrierea din 1690—1700 menționează districtul Făget cu 42 comune, iar la 1717 Făgetul avea 20 case. La începutul secolului al XVIII-lea se compune din Nemet și Olah Facset¹⁹, așa cum este denumit și astăzi : partea germană și partea română. Partea germană s-a întemeiat în stînga riului Bega prin coloniști germani veniți din regiunea Rinului, Wurtenberg, Hessen, Nassau. La începutul secolului al XX-lea tot din rațiuni politico-economice au fost aduși în zonă și în Făget coloniști maghiari din Backa, Nitra, Torontal, întemeindu-se colonia maghiară.

Dezvoltîndu-se tot mai mult începînd din secolul al XVIII-lea, Făgetul, devenit un nucleu politico-administrativ și economic, a avut un rol extrem de important în amploarea meșteșugurilor, stimulate de avîntul pe care îl luase comerțul.

Chiar dacă Făgetul nu a fost un centru de olari de veche tradiție, el a contribuit la înflorirea acestui meșteșug prin posibilitatea pe care o ofereau olarilor de a-și vinde produsele într-un tîrg spre care gravitau comunele de pe o rază destul de întinsă din Banat.

Unul dintre motivele probabile pentru care meșteșugul olăritului nu a cunoscut la Făget amploare, a fost existența terenurilor agricole mai fertile pe valea Begheiului și apoi, ca urmare a ponderii pe care o avea creșterea animalelor, devenise rentabil un alt meșteșug care și-a cîștigat renume în zonă : prelucrarea pieilor.

Cu toate acestea și Făgetul a fost cunoscut într-o perioadă pentru vasele care se produceau aici, deși nici unul dintre olarii care au lucrat în Făget pe la mijlocul secolului XX nu au fost localnici. La data stabilirii în Făget cunoșteau meșteșugul și au continuat să-l practice, găsind în zonă condiții excelente create de existența unei tradiții a olăritului. Aceasta le ușura oarecum situația lor de nou-veniți care nu trebuiau să-și schimbe ocupația pentru a-și asigura existența.

Conjuncturi de ordin politic au făcut ca în 1944 cîteva familii din nordul Bucovinei să-și părăsească viața rostuită în locurile de baștină și să se refugieze în Făget. Veniți cu un grup de refugiați din Cernăuți Kohmalski Ion și Maria, de origine poloneză, s-au stabilit în Făget. Din pricină că olarul nu avea de la început condiții pentru a-și executa meseria pe care o practica deja la Cernăuți din 1918, și-a cumpărat în Răchita o căsuță la marginea satului pe care a transformat-o în atelier, și-a construit cuptor și a lucrat oale pînă prin 1950 cînd a reușit să-și întemeieze și în Făget un atelier, unde a lucrat neînterupt pînă în 1965²⁰.

Kohmalski Ion ajutat de soție, a lucrat ceramică smălțuită de tip Rădăuți²¹, ceramică nesmalțuită de tip Jupînești, precum și cahle. Mai execută pentru comenzi unele forme nesmalțuite pentru o clientelă din Lugoj, care ulterior le picta. Constatăm astfel că fenomenul generator de Kitsch

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 175.

²⁰ Informatoare Dima Domnica, n. 1928 în Bucovina de Nord, domiciliată din 1944 în Făget, str. V. Alecsandri n. 27.

²¹ Concluzie la care s-a ajuns prin studierea pieselor de ceramică achiziționate de la meșter de Muzeul Satului în 1962 ; informații suplimentare furnizate de cercetătoarea Silvia Zderciuc, care în 1962 a făcut cercetări și achiziții în Făget.

întlnit astăzi aproape în toate centrele active, prin care amatorii pictează forme biscuit produse de olari, este destul de vechi.

Din păcate nici în Făget, nici în Răchita, nu s-a mai păstrat nimic din atelierul olarului Kohmalski, nici unelte, nici tiparele pentru cahle, doar câteva vase probabil lucrate de el, expuse acum în expoziția permanentă de ceramică din Jupinești, așa încît părerea pe care ne-am format-o despre caracterul ceramicii sale se bazează pe informațiile celor care l-au cunoscut, precum și pe piesele existente în colecția Muzeului satului și de artă populară.

În ceramica smălțuită Ion Kohmalski a preferat culorile brun, verde, galben și alb, iar în ceea ce privește decorul a abordat atît motivele geometrice concretizate în benzi concentrice de linii pe bordura vaselor uneori încadrînd buline, decorul neregulat obținut prin stropire, cit și motivele florale liber desenate. Îndeosebi prin acestea din urmă a rămas în amintirea concetățenilor săi.

Uneltele pentru ornamentare folosite de Kohmalski erau cornul (neutilizat în zonă) și pensula. Stropirea o realiza cu mina.

Lutul pentru modelare și-l procura de la Balosești—Jupinești. Neavînd căruță și cai tocmea olari din Jupinești să i-l transporte acasă și din același motiv nu-și desfăcea marfa decît pe piața locală (în perioada făgețeană), sau o vindea acasă.

Un alt olar stabilit în Făget prin căsătorie, a fost Gudas Andrei, născut în 1907 în Bocicioiu Mare, județul Maramureș²². Venit de la Sighetul Marmăției, a locuit în Făget între 1945—1956, apoi a plecat la Tirgu-Mureș unde locuiește și acum. A învățat meșteșugul în copilărie de la tatăl său Gudas Alois, olar în Bocicioiu Mare. După ce s-a stabilit în Făget a continuat să lucreze în maniera în care învățase de la tatăl său numai vase smălțuite. Culorile de bază erau verde-deschis și brun-deschis, iar cele complementare negru, galben, alb. Ornamentele vaselor lui Gudas Andrei erau realizate prin stropire, presare sau pictare. Motivele florale sau avimorfe (cocoși) le picta soția sa, Gudas Elisabeta, pe cînd cele geometrice, liniare le înscira olarul.

Uneltele utilizate pentru ornamentare au fost cornul și pensula.

Intr-o construcție anexă avea atelierul și cuptorul tronconic, fără grătar, cu o singură gură de alimentare amplasat într-o încăpere lipită de atelier.

Lucra o gamă foarte variată de produse : vase mari pînă la 50 l pentru murături, farfurii late și adinci, strecurători, tipsii pentru friptură, oale de sarmale, oale de lapte, olcuțe miniaturi pentru copii.

Își vindea marfa la tîrg la Făget sau Lugoj. Primea și comenzi.

Vase executate de Gudas Andrei se mai află în posesia fiicei sale.

*

* * *

Atestat la 1548, satul BALOSEȘTI (comuna Tomești), situat între două dealuri, a avut de-a lungul timpului, ca și alte localități din zonă, mai mulți proprietari și a purtat mai multe denumiri succesive²³. Este unul dintre satele românești de vale, destul de izolat — din cauza căilor de acces — de

²² Informațiile pe care le deținem despre Gudas Andrei le datorăm fiicei sale Vecea Clara, 48 ani, domiciliată în Făget, str. Șirul Begheului nr.4.

²³ I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 43 ; C. Suciu, *op. cit.*, p. 55 ; N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973, p. 13.

centrele mai mari (Tomești, Făget), care numără în prezent 53 gospodării și o populație de 218 locuitori, într-un perimetru construibil de 16 ha²⁴.

Din cauza reliefului agricultura este destul de slab dezvoltată : din 309 ha teren agricol, doar 125 ha este arabil. Locuitorii cultivă în loturi personale foarte puțin grâu, legume, îngrijesc pomi fructiferi, se mai ocupă cu creșterea animalelor și albinăritul. Dezvoltarea industriei sticlăriei din Tomești a creat ocure de muncă pentru populația din Balosești.

Slaba producție agricolă, compromisă uneori de intemperii sau de animalele sălbatice, existența pământului bun pentru prelucrarea vaselor, și mai ales puternica înriurire a olarilor din Jupînești, au constituit suficiente motive pentru ca unii dintre locuitorii satului să se orienteze spre olărit, meșteșug deosebit de avantajos în condițiile în care pe o căruță de oale se putea aduce o căruță de grâu sau alte produse necesare în gospodărie.

La data cercetării noastre (21.06.1982) în Balosești mai trăiau olarii Capotescu Todor 59 ani, Stănilă Damian, 56 ani, dar nici unul nu mai lucra de aproape 20 de ani. Un alt fost olar, născut la Balosești, Barbos Damian, 54 ani, s-a mutat în satul natal prin 1960 pe cînd mai lucra încă.

În practicarea olăritului la Balosești, filiația cu Jupîneștiul este evidentă.

1. Olarii din Balosești au învățat meseria la Jupînești. Astfel Capotescu Todor a fost încredințat la vîrsta de 15 ani lui Lăpugean Simion din Jupînești pentru a învăța meseria de olar. Reîntors în sat și-a construit atelier, cuptor de tipul celor din Jupînești și a început să lucreze individual, primăvara în martie-aprilie, toamna și iarna, vara fiind ocupat cu lucrul la cîmp.

2. Materia primă și-o procurau din același loc cu olarii din Jupînești : „Dealul Bisericii“, pămînt pe care-l amestecau în proporție de 2/1 cu pămînt din locul numit „Pîriul lui Milian“ din satul lor ; colorantul („pistrea“) îl aduceau tot de la Jupînești, uneltele și cuptorul de ars erau identice celor din Jupînești.

3. Executau numai vase nesmălțuite, încadrate perfect tipologiei vaselor de Jupînești ; foloseau același decor geometric, liniar înscris numai cu roșu (uneori aproape negru din cauza lutului din „Pîriul lui Milian“).

4. Parcurgeau aceleași trasee ca și olarii din Jupînești.

Începînd din 1960 meșteșugul olăritului s-a stins la Balosești. Nu s-au mai păstrat în sat ateliere, cuptoare, unelte sau vase.

★

★ ★

Apartînd teritorial de comuna Făget, față de care se află la o distanță de 5 km, între dealuri, satul TEMEREȘTI, cu o populație actuală de 661 locuitori români²⁵, apare în documente pentru prima dată la 1514 sub numele de Thyhomeresth, iar la conscrierea din 1717 este amintit cu numele de Tomereschke, cu 17 case²⁶. Schimbîndu-i-se proprietarii în mai multe rînduri a aparținut cînd de Hunedoara, cînd de Severin. În prezent aparține județului Timiș, este o localitate cooperativizată, avînd un teren agricol de 1 173 ha, din care teren arabil 368 ha, finețe 55 ha, pășuni 749 ha²⁷.

²⁴ Date preluate din statisticile Consiliului popular Tomești.

²⁵ Date preluate din statisticile Consiliului popular Făget.

²⁶ I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 398.

²⁷ Date preluate din statisticile Consiliului popular Făget.

Alături de ocupațiile de bază, agricultura și creșterea animalelor, în Temerești s-au dezvoltat și o serie de meșteșuguri : țesutul (cînepa se topea la Bega care curge la marginea satului), prelucrarea lemnului, olăritul.

În anul 1982 în sat mai trăia olarul Crăciunescu Simion, născut în 1919, domiciliat în Temerești, nr. 105, care a învățat meșteșugul la vîrsta de 15 ani de la fratele său Crăciunescu Vasile, mort pe front.

Cercetările efectuate în Temerești ne-au condus spre concluzia că meșteșugul olăritului a apărut în această localitate sub influența centrelor Jupînești și Lipova, existînd și condiții locale pentru practicarea lui (cerere de produse, materie primă la mică distanță între Zorani și Margina).

Nu este greu de presupus înriurirea ceramicii de Jupînești asupra meșterilor olari din Temerești, cu atît mai mult cu cît unele forme nesmălțuite merg pînă la identitate cu cele de Jupînești.

Cu privire la deprinderea meșteșugului la Temerești de cître primul olar de care avem cunoștință, Crăciunescu Vasile, născut în 1907, aflăm următoarele de la fratele său : „Crăciunescu Vasile a fost dat de cître unchiul său să învețe olăritul la un călugăr olar venit la Mănăstire“ (este vorba de paraclisul Izvorul Miron din hotarul satului Românești, protopopiatul Făget, arhiepiscopia Timișoarei și a Caransebeșului). Din istoricul acestui lăcaș, reiese că biserica s-a terminat de zidit în anul 1929 și s-a sfințit în anul 1931 și că „odată cu terminarea construcției bisericii s-a înjghebat și o modestă locuință pentru personalul monahal. Printre primii viețuitori se număra smeritul monah Tarasie Marcu, originar din Lipova, de meserie olar“. Nu ni se pare faptul o simplă coincidență, avînd în vedere și anul în care Crăciunescu Vasile învață meșteșugul cu călugărul : 1922, an în care Tarasie Marcu putea să fi venit deja la mănăstire. Mai mult decît atît, unele elemente de tehnologie, ornamentică, vin să confirme supoziția că cel care l-a inițiat pe Crăciunescu Vasile practicase meșteșugul la Lipova :

1. Cuptorul de ars oale construit la sugestia călugărului-olar era de tip tronconic, cu grătar de cărămidă susținut de 3—4 picioare cu 2 guri de ardere, văruiet pe dinafară. Este singurul cuptor cu grătar din zonă, folosit în Banat doar la Lipova sau în centrele din Sud-vestul Banatului de la Sasca-Română, Potoc, Socolari, prea depărtate însă de Temerești ca să fi avut vreo influență.

2. În privința uneltelor folosite semnalăm utilizarea unor petece de pislă („filturi“) care serveau la netezirea interioară a vasului pentru a înlătura urmele concentrice ale degetelor, elemente pe care le regăsim și astăzi în recuzita olarului Dorgoșan Iosif din Lipova. O unealtă de asemenea necunoscută la Jupînești este o bucată de piele triunghiulară, la origine o coadă de bou prelucrată, necesară pentru a „sparge bruşul“ pe roată, adică a întinde uniform fundul vaselor mari și a ridica puțin peretele, după care se lucra în continuare cu pieptenul.

3. Cu toate că și olarii din Jupînești aveau pentru roata de modelat discuri de diferite dimensiuni pe care le înlocuiau în funcție de mărimea vasului, modalitatea prin care olarii din Temerești efectuau această operație este nouă : un disc cu diametrul de 30—40 cm se fixa pe discul superior al roții într-un bulgăre de pămînt mai vîrtos, printr-un fel de cruce pe care discul adăugat o avea pe fața aderentă „bruşului“ și care, prin apăsare intra în bulgărele de lut, conferind stabilitate plăcii superioare ; pe acest disc improvizat, cu atenție pentru a nu-l descentra, se lucrau formele late cerute prin comandă.

4. În repertoriul formelor lucrute la Temerești găsim câteva care-și dovedesc apartenența la centrul Lipova : scrumiere, pahare cu picior, străchini cu apucători laterale.

5. Folosirea smaltului, prepararea lui cu nisip (mai rezistent la foc) sau cu pământ (mai puțin rezistent la foc), varietatea cromatică (galben, alb, roșu, verde, negru), denotă o mai îndelungată experiență a folosirii smaltului, caracteristică pentru centrul Lipova.

6. Ornamentele incizate cu fusul sau pieptenul specifice pentru Lipova dar și pentru alte centre, nu sînt aplicate la Jupinești unde ornamentul este exclusiv pictat (în rare cazuri astăzi reliefat).

Avînd în vedere aceste considerente, credem că olarul care a transmis meșteșugul la Temerești este călugărul Tarasie Marcu din Lipova, însă motivul pentru care s-a apelat la un olar din Lipova și nu din zonă, nu-l cunoaștem.

Crăciunescu Vasile a lucrat în Temerești cîțiva ani, apoi a plecat la Bîrzava, lăsînd locul fratelui său, Crăciunescu Simion. Acesta a practicat olăritul pînă la plecarea pe front ; reîntors, rănit, a mai lucrat o vreme individual, pentru ca apoi să treacă la secția Ceramica din Făget, ce aparține de Lugoj și producea teracote, unde a lucrat împreună cu Gudas și Acs, cel din urmă foarte bun meșter ceramist, dar nu a practicat niciodată olăritul tradițional.

Crăciunescu Simion a lucrat o mare varietate de produse : farfurii pînă la cele mai mari dimensiuni (pentru spălat), căni mari pentru apă, tăvi pentru friptură („picători“), vase pentru dat apă la pui, solnițe, pahare cu picior, oale cu capac pentru provizii, oale de lapte cu toartă laterală sau arcuită peste gură, căni („bocale“) pentru pomeni pe care se trecea și numele celui căruia i se dădeau de pomană (procedeu întilnit și astăzi la Jupinești), căni micițe cu o toartă, ghivece de flori, oale de fiert, oale de dus mîncare la cîmp, vase pentru flori, scrumiere. Nu executa ulcioare deoarece lutul nu avea calitățile necesare acestei categorii de vase.

Utiliza smalturile colorate : galben obținut din pilitură de fier (1 lingură de pilitură la 5—6 kg smalt) sau rezultat din angoba așternută sub smalt incolor ; alb din angobă sau „băuță“ (piatră albă de rîu) arsă în foc, rișnită și amestecată cu smalt ; verde realizat din aramă arsă, pisată și amestecată cu angobă și smalt ; negru, numit „braușten“ sau „broștean“, o piatră neagră care se rișnea și se amesteca cu smalt.

Ornamentele vaselor realizate de Crăciunescu Simion sînt : 1) pictate ; pete de culoare cu aspect marmorat rezultate prin picurarea mai multor culori cu pensula pe vas și răsucirea lui bruscă (decor „furat“ de la olarul Gudas Andrei din Făget) și

2) incizate cu fusul sau pieptenul sub forma unor linii drepte sau zimțate pe umerii vasului.

Pentru ars folosea cuptorul de tip tronconic, cu grătar din cărămidă.

Familia olarului ajuta la frămîntat, la tăiat pămîntul pentru a scoate impuritățile, la angobat, la clăditul vaselor în cuptor.

Produsele le vindea la tirguri la Făget, Balinț, Bethausen, Curtea, Dobra, Iliă, adaptîndu-se cerinței pieței. Lua în schimbul oalelor bani, dar și produse, dacă avea nevoie.

S-au mai găsit puține piese lucrute de olarul Crăciunescu Simion, aflate în prezent în expoziția permanentă de ceramică de la Jupinești : o oală de lapte smălțuită, de formă tradițională, cu decor marmorat, o stre-

curătoare tronconică ; o oală pentru fiert supă de formă aproape sferică, cu două toarte rotunde dispuse orizontal pe umerii mult bombăți, cu buza înălțată pentru a susține capacul (pierdut), smălțuită.

O altă localitate în care s-a practicat temporar olăritul de către Kohmalski Ion, între anii 1945—1950, este RĂCHITA (comuna Dumbrava), unul dintre cele mai vechi sate de pe valca Begheului, atestat la 1453 cind este făcută danie lui Ioan Corvinul, împreună cu alte localități de către regele Ladislau V.²⁸ Este un sat mare de tip îngrămădit, avînd o suprafață de 20 km², cu aproximativ 400 numere de case și 1 415 locuitori²⁹. La fel ca și Făget localitatea este denumită după arborele care domină locul. În trecut cînd în jurul satului existau păduri întinse ocupațiile principale ale locuitorilor erau creșterea animalelor și vînătoarea. Astăzi se practică agricultura, legumicultura și în oarecare măsură creșterea animalelor căci sînt pășuni puține.

Locuitorii satului își amintesc de un olar, de origine străină, venit împreună cu soția sa de undeva din Moldova, care avea la marginea satului doar atelier și cuptor (locuința o avea la Făget) și care nu a fost cunoscut de nimeni sub adevăratul său nume, decît sub porecla Olarul³⁰. Își mai amintesc că acest olar lucra vase deosebite de cele din Jupînești, foarte frumoase „și zămălțuite și olărești“, din pămînt luat de pe izlazul unde își avea atelierul³¹, combinat cu pămîntul din Jupînești, iar Magheți Nicolae, pe care îl tocmea cu căruța să-i transporte vasele, ne-a furnizat informații despre tîrgurile unde-și desfăcea marfa : Făget, Lugoj, Curtea, Săvirșin ; oalele pe care nu le vindea rămîneau depozitate la cunoștințe pînă în tîrgul următor ; „pe sate“ nu mergea cu vase.

Prezența olarului Kahmalski Ion în Răchita pentru cîțiva ani pînă și-a rostuit gospodăria din Făget, ne-a determinat să includem și Răchita între localitățile unde s-a practicat olăritul. Aceasta nu numai pentru a consemna o realitate, ci și pentru a surprinde aspectul rentabilității meșteșugului : aproape 5 ani de olărit la Răchita i-au permis lui Kohmalski, care a pierdut toată agoniseala prin refugiu să-și întemeieze o nouă gospodărie la Făget, cu atelier, cuptor și să-și redobîndească condiția socială de meșteșugar cu stare.

În cele de mai sus am prezentat o vedere generală asupra răspîndirii meșteșugului olăritului în zona Făget. Avînd în vedere situația concretă din zonă, la care se poate adăuga frecvența meșteșugului în Banat, apreciem, în concluzie, olăritul ca unul dintre cele mai accesibile și rentabile

²⁸ I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 338.

²⁹ Date preluate din statisticile Consiliului popular Dumbrava.

³⁰ Informatori : Paulescu Sofia, n. 1923 ; Izgherian Dumitru, n. 1919 ; Magheți Nicolae, n. 1897 ; Gheju Petru, n. 1899 ; Stoian Petru, n. 1914, toți din Răchita.

³¹ Vîndut, atelierul a fost transformat de către noii proprietari.

meșteșuguri care s-a dezvoltat din tată în fiu, de la un olar la altul, de la o localitate la alta, înflorind peste tot unde existau condiții favorabile stimulate și de o cerere constantă, susținută de perisabilitatea vaselor de lut. Situația se modifică abia cînd produsele meșterilor olari intră în concurență cu o producție similară de factură industrială, condiție în care supraviețuiesc doar centrele puternice, specializate, de îndelungată tradiție, asemenea centrului de la Jupînești.

RÉSUMÉ

L'article présente une vue générale sur l'éparpillement de la poterie dans la zone ethnographique Făget.

La situation concrète dans la zone et la fréquence du métier en Banat permettent l'appréciation de la poterie comme l'un de plus accessible et rentable métier épanouit de père à fils, d'un potier à l'autre, d'une localité à l'autre, fleurissant partout où existaient des conditions favorables.

La situation se modifie au moment que les produits des potiers sont doublés par une production industrielle similaire.

Dans ces conditions survivent seulement les centres spécialisés d'une forte tradition comme celui de Jupînești.